

Η υποβάθμιση του κέντρου της Αθήνας και οι επιλογές περιοχής κατοικίας από τα υψηλά και μεσαία στρώματα

Θωμάς Μαλούτας

Εισαγωγή

Στο πλαίσιο του νεοπαγούς ενδιαφέροντος που εκδηλώνεται για το κέντρο της Αθήνας, και σύμφωνα με τον κυρίαρχο λόγο, αυτό χαρακτηρίζεται από υποβάθμιση και παρακμή. Το ενδιαφέρον για το κέντρο της πόλης αναπτύχθηκε κυρίως μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες και συνδέεται με τις ενδείξεις αναβάθμισης και τις υποσχέσεις που δημιούργησαν οι μεγάλες επενδύσεις σε αυτό κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας τους. Κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, το κέντρο της Αθήνας δεν υφίστατο ως διακύβευμα και ως αντικείμενο στην πολιτική και κοινωνική ημερήσια διάταξη. Η σταδιακή αυτορρύθμιση της πόλης κατά τη μεταπολεμική περίοδο της μεγάλης μεγέθυνσής της, για την οποία δεν εκπονήθηκαν και ακόμη περισσότερο δεν υλοποιήθηκαν συγκροτημένα χωροταξικά και πολεοδομικά σχέδια, είχε οδηγήσει σε σχετική υποβάθμιση του κέντρου, ιδιαίτερα από το μέσο της δεκαετίας του 1970. Αυτό αναδεικνύει η σταδιακή –επίσης– μετατόπιση του κέντρου βάρους των εύπορων κοινωνικών ομάδων από το κέντρο στα βόρεια και νότια προάστια και στην ευρύτερη περιφέρεια, καθώς και η άνοδος του κόστους κατοικίας στις εν λόγω περιοχές σε αντίθεση με το κέντρο.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 αποτέλεσαν την αφορμή και το λόγο η πόλη της Αθήνας να αποκτήσει σημαντικές υποδομές που δεν είχαν κατασκευαστεί κατά τις προηγούμενες δεκαετίες και, γενικότερα, να γίνει αντικείμενο συσσωρευμένων επενδύσεων στην οργάνωση, τη λειτουργία και την αισθητική της. Οι επενδύσεις αυτές είχαν θετικό αντίκτυπο, πρώτα από όλα, στο κέντρο, το οποίο ανασύρθηκε από την εγκατάλειψη, ευπρε-

πίστηκε και έδωσε την αίσθηση ότι θα μπορούσε να έχει ανάλογη τύχη με κέντρα άλλων πόλεων που αναζωογονήθηκαν μετά από περιόδους σημαντικής παρακμής. Ωστόσο, οι Ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας δεν συνδέθηκαν με κάποια συγκεκριμένη και συγκροτημένη στρατηγική για την ανάπτυξη της πόλης και της ευρύτερης περιοχής της, πέραν της γενικόλογης αναμονής θετικών επιπτώσεων για την τουριστική βιομηχανία και για την ποιότητα ζωής των κατοίκων. Σε αντίθεση με άλλες προηγούμενες και σχετικώς επιτυχημένες εμπειρίες –όπως της Βαρκελώνης– οι Αγώνες της Αθήνας αναλώθηκαν πλήρως στον εθνικό μικρομεγαλισμό της εκσυγχρονιζόμενης και ισχυρής Ελλάδας, ο οποίος επιδιώχθηκε ανεξαρτήτως κόστους και επιπτώσεων. Η διεξαγωγή των Αγώνων στην Αθήνα δεν αποτέλεσε, δηλαδή, όχημα για την επίτευξη στρατηγικών στόχων όσον αφορά την ανάπτυξη της πόλης, αλλά στόχο καθεαυτό για την επίτευξη του οποίου η πόλη χρειάστηκε να αναβαθμιστεί συγκυριακά ώστε να γίνει επιλέξιμη.

Κατανοεί, συνεπώς, κανείς ότι μετά το τέλος των Αγώνων, ο στόχος είχε επιτευχθεί και οι επενδύσεις στην πόλη και το κέντρο της σταμάτησαν αποτόμως. Στη αρνητική έκβαση για την πόλη συνέβαλε και η διεθνής αρνητική συγκυρία. Η αρνητική συγκυρία, αφενός, επιβάρυνε υπέρμετρα το κόστος τους με τις προδιαγραφές ασφαλείας που επιβλήθηκαν μετά τον Σεπτέμβριο του 2001 και, αφετέρου, μείωσε σημαντικά τα προβλεπόμενα έσοδα από τη διεξαγωγή τους, λόγω του διάχυτου φόβου τρομοκρατικής επίθεσης, που παράλληλα συνέβαλε στη δικαιολόγηση του αυξημένου προϋπολογισμού ασφαλείας. Από την άλλη πλευρά, το κόστος των Αγώνων ήταν ήδη αυξημένο λόγω της εσωτερικής αδυναμίας να εκπονηθεί από την αρχή ένα σαφές σχέδιο χωροθετήσεων και της «περιφοράς» των ολυμπιακών έργων που επακολούθησε μέχρι την τελευταία στιγμή (Souliotis, Sayas & Maloutas forthcoming). Το κέντρο της πόλης είχε, τηρουμένων των αναλογιών, την τύχη των Ολυμπιακών Ακινήτων για τα οποία η επένδυση σε ακριβές κατασκευές δεν μπόρεσε, στη συνέχεια, να αξιοποιηθεί και έφθασε να καταστήσει πρόβλημα και την απλή συντήρησή τους.

Ο λόγος που αρθρώνεται, συνεπώς, για το κέντρο της πόλης μπορεί να θεωρηθεί άμεσα συνυφασμένος με την απογοήτευση κοινωνικών ομάδων και φορέων από τη διάψευση των υποσχέσεων που είχαν αφήσει οι Ολυμπιακοί Αγώνες για την αναβάθμισή του. Οι φορείς και οι ομάδες αυτές χρησιμοποιούν τη «φωνή» που διαθέτουν ώστε να προβάλλουν το «όραμα» που έχουν για το κέντρο, στο οποίο θα ήθελαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να επενδύσουν ή έχουν επενδύσει ήδη.

Από τον λόγο για το κέντρο απουσιάζει συνήθως εκείνος των ομάδων τις οποίες ο κυρίαρχος λόγος εμπλέκει ως μέρος του προβλήματος. Οι ομάδες αυτές έχουν, κατά κανόνα, περιορισμένη και συχνά διαμεσολαβούμενη «φωνή». Παράλληλα, όπως προκύπτει και από τη διεθνή εμπειρία (Zukin 1995), οι ομάδες χωρίς «φωνή» σπανίως διαθέτουν «όραμα» για ευρύτερα ζητήματα όπως το κέντρο της πόλης. Ο λόγος τους για την πόλη, όταν αρθρώνεται, περιορίζεται στη βιωματική μικροκλίμακα και κυρίως αμύνεται απέναντι σε απειλές εκτοπισμού και περιθωριοποίησης.

Στο κείμενο αυτό θα επικεντρωθώ στο νόημα της υποβάθμισης και θα προσπαθήσω να αναδείξω την πλευρά της που συνδέεται με την απαξία για το κέντρο, η οποία προέκυψε ως αποτέλεσμα της επιλογής των υψηλών και υψηλών-μεσαίων στρωμάτων της πόλης να μετακινηθούν σταδιακά σε προαστιακές περιοχές κατοικίας, συμπαρασύροντας με αυτήν την κίνηση σημαντικό κομμάτι υπηρεσιών, εμπορικών δραστηριοτήτων και τόπων απασχόλησης εκτός του κέντρου.

Υποβάθμιση και αναβάθμιση στα κέντρα των πόλεων: η διεθνής εμπειρία

Η διαδικασία της υποβάθμισης και αναβάθμισης των κέντρων των πόλεων αφορά κυρίως τη βιομηχανική πόλη του Αγγλόφωνου κόσμου, η οποία αποτελεί και το κυρίαρχο υπόδειγμα στη διεθνή βιβλιογραφία της Αστικής Γεωγραφίας και Κοινωνιολογίας. Η βιομηχανική ανάπτυξη οδήγησε σε αναδιάταξη της κατανομής των δραστηριοτήτων και των κοι-

νωνικών ομάδων στον αστικό χώρο. Δραστηριότητες μεταποίησης και αποθήκευσης πρώτων υλών εγκαταστάθηκαν δίπλα στα επιχειρηματικά κέντρα των πόλεων προσελκύοντας και την κατοικία εργατικών στρωμάτων σε μια περίοδο που η απόσταση τόπου εργασίας και κατοικίας τους επιβαλλόταν να είναι περιορισμένη. Η όχληση που προκλήθηκε από τη βιομηχανική δραστηριότητα και τη συγκέντρωση εργατικών στρωμάτων σε περιοχές με εξαιρετικά χαμηλές συνθήκες διαβίωσης, οδήγησε τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα να επιλέξουν τα προάστια ως περιοχή κατοικίας. Η υποβάθμιση αυτή του κέντρου της πόλης αφορά, δηλαδή, την ανατροπή του σχήματος κοινωνικής συγκρότησης της προκαπιταλιστικής πόλης, όπου ευγενείς λειτουργίες, εξουσία και ελίτ χωροθετούνταν στο κέντρο και οι υπόλοιπες λειτουργίες και κοινωνικά στρώματα στην περιφέρεια και σε απόσταση αντιστρόφως ανάλογη της κοινωνικής τους σημασίας. Τη νέα αυτή κοινωνική και οικονομική δομή της πόλης περιέγραψε η Σχολή του Σικάγου, ανάγοντάς την σε πρότυπο της δομής των σύγχρονων πόλεων (Knox & Pinch 2009).

Τα προβλήματα των κέντρων των βιομηχανικών πόλεων, στην εποχή της μεγάλης ανάπτυξής τους, δεν αντιμετωπίζονταν ως προβλήματα του κέντρου (άλλωστε οι περιοχές που ορίζουμε ως κέντρα με τα σημερινά δεδομένα κάλυπταν τότε πολύ μεγαλύτερο τμήμα των πόλεων). Αντιμετωπίζονταν ως προβλήματα που χαρακτήριζαν τον αστικό χώρο στο σύνολό του, σε σχέση με τον αγροτικό, και σε μια προοπτική ραγδαίας αστικοποίησης με όχημα τη βιομηχανική ανάπτυξη (Lees 1985). Το κέντρο έγινε πρόβλημα καθεαυτό μάλλον πρόσφατα, σε συνθήκες που δημιούργησε η κρίση του Φορντισμού και της Κεϋνσιανής διαχείρισης, η παγκοσμιοποίηση και η αποβιομηχάνιση στις μέχρι τότε προηγμένες βιομηχανικές χώρες και πόλεις. Η υποβάθμιση του κέντρου εμφανίζεται, συνεπώς, ως πρόβλημα της μεταβιομηχανικής πόλης, καθώς τα προβλήματα εισάγονται στην κοινωνική και πολιτική ημερήσια διάταξη, όχι όταν δημιουργούνται, αλλά όταν εμφανίζονται συνθήκες και δυνάμεις που θεωρούν ότι μπορούν να τα επιλύσουν.

Στη μεταβιομηχανική πόλη του Αγγλόφωνου κόσμου, η αποβιομηχάνιση οδήγησε σε απελευθέρωση χώρου κοντά στο κέντρο της πόλης και, παράλληλα, ένα σημαντικό τμήμα της τοπικής εργασιακής δύναμης στην ανεργία. Ταυτόχρονα, η καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση ώθησε τις πόλεις σε διάφορα σημεία του πλανήτη να διαγκωνίζονται όλο και περισσότερο για την προσέλκυση επενδύσεων κάθε είδους, προσπαθώντας –σύμφωνα και με διάφορους φιλελεύθερους ευφημισμούς– να μετατρέψουν την κρίση σε ευκαιρία. Σε πολλές βιομηχανικές πόλεις σε κρίση, οι οικονομικές δραστηριότητες που θα μπορούσαν να υποκαταστήσουν τη φθίνουσα βιομηχανία δεν ήταν προφανείς. Η ανάπτυξη υπηρεσιών παγκόσμιας εμβέλειας για τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις αποτέλεσαν προνόμιο των λίγων μεγαλουπόλεων, όπως η Νέα Υόρκη και το Λονδίνο, που αφενός είχαν τις σχετικές προϋποθέσεις και, αφετέρου, ήταν ήδη λιγότερο εξαρτημένες από τη βιομηχανία και στο προηγούμενο στάδιο. Για τη μεγάλη πλειονότητα των πόλεων στη μεταβατική αυτή εποχή, έπρεπε να βρεθούν είτε πολύ επιμέρους εξειδικεύσεις –στις οποίες δύσκολα μπορούσαν να επενδύσουν επιτυχώς αν δεν διέθεταν σχετική προϋστορία– είτε να ακολουθηθεί το γενικό πρότυπο επένδυσης στην πολιτιστική βιομηχανία και συνακόλουθα στον τουρισμό.

Η επένδυση στην πολιτιστική βιομηχανία και τον τουρισμό είχε το παράδοξο αποτέλεσμα οι πόλεις που προσπαθούσαν να αναδείξουν την ιδιαιτερότητα της ταυτότητάς τους και την αυθεντικότητά τους να οδηγηθούν σε ομογενοποίηση. Αυτό συνέβη επειδή τελικώς προσέφεραν ένα, σε μεγάλο βαθμό, παρόμοιο προϊόν, καταναλώσιμο από τον μεσοστρωματικό επισκέπτη, με τη διαφορά να περιορίζεται κυρίως στο περιτύλιγμα που αποτελεί το κέλυφος της πόλης. Η γενικευμένη αυτή στρατηγική επένδυσης στην πολιτιστική βιομηχανία και τον τουρισμό αφορά κατεξοχήν το κέντρο της πόλης, απαιτεί την αναβάθμισή του και συχνά τη διατήρηση στοιχείων της βιομηχανικής κληρονομιάς τα οποία συγκροτούν και τη νέα του αισθητική.

Όσο πιο επιτυχημένη είναι η στρατηγική μετάβασης στη μεταβιομηχανική εποχή, τόσο η απαίτηση για την αναβάθμιση του κέντρου αυξάνει.

Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες ζητούν περισσότερο χώρο γραφείων, ενώ η προσέλκυση εργαζόμενων υψηλής εξειδίκευσης και αμοιβής αυξάνει τη ζήτηση στην αγορά κατοικίας σε κεντρικές περιοχές. Οι εργαζόμενοι αυτής της ομάδας επιζητούν κατοικία υψηλής ποιότητας σε κεντρικές περιοχές, επειδή συνήθως είναι νέοι, με μεγάλη κινητικότητα, δουλεύουν πολλές ώρες χωρίς σταθερό ωράριο, δεν έχουν δεσμευτικές οικογενειακές σχέσεις και υποχρεώσεις ούτε ιδιαίτερους κοινωνικούς δεσμούς με την πόλη. Η φυσιογνωμία τους, συνεπώς, τους ωθεί να επιλέγουν κεντρικές περιοχές κατοικίας τόσο λόγω πρακτικών παραμέτρων, όσο και για το στυλ ζωής που προσιδιάζει σε αυτούς πολύ περισσότερο από εκείνο των προαστίων. Η ζήτηση για αναβαθμισμένες λειτουργίες και για υψηλής ποιότητας κατοικία στο κέντρο αποτέλεσε, στις συνθήκες αυτές, εξαιρετικό κίνητρο επένδυσης καθώς υποσχόταν σημαντική ανατίμηση της αξίας γης.

Η διαχείριση της μετάβασης στη μεταβιομηχανική πόλη συνυφάνθηκε στον Αγγλόφωνο κόσμο με τις κυβερνήσεις των Θάτσερ και Ρέγκαν και την κυριαρχία νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Η ανάγκη αναβάθμισης των κέντρων αντιμετωπίστηκε κυρίως από τη σκοπιά των προσόδων που θα μπορούσε να παράξει η εμπορευματική αξιοποίηση της νέας ζήτησης για κεντρικό χώρο. Οι αρνητικές επιπτώσεις της αποβιομηχάνισης θεωρήθηκαν το τίμημα που οι κοινωνίες της πόλης έπρεπε να καταβάλλουν για την επανεκκίνηση των οικονομιών τους, η οποία θα προσέφερε τα μέσα κάλυψης των κοινωνικών αναγκών στο μέλλον. Αποτέλεσμα ήταν πόλεις του παραδοσιακού βιομηχανικού βορά των ΗΠΑ, όπως το Ντιτρόιτ ή το Μπάφαλο, να χάσουν εκατοντάδες χιλιάδες κατοίκων από τις κεντρικές τους περιοχές μέσα σε λίγα χρόνια, ενώ οι κεντρικές περιοχές του Μάντσεστερ και του Λίβερπουλ υπέστησαν ανάλογη τύχη, έστω και σε σχετικώς μικρότερο βαθμό. Παράλληλα, η αχαλίνωτη εμπορευματική αξιοποίηση των κεντρικών περιοχών των μεταβιομηχανικών πόλεων δημιούργησε έντονες ανακατατάξεις στην κοινωνικοοικονομική ιεραρχία των περιοχών κατοικίας. Η απότομη αναβάθμιση παλαιών εργατικών περιοχών του κέντρου σε περιοχές ενδιαφέροντος για υψηλότερες κοινωνικές ομάδες, οδήγησε συχνά

σε μαζικό εκτοπισμό παλαιών κατοίκων και περιθωριοποίησή τους, στο πλαίσιο της διαδικασίας του «εξευγενισμού» (gentrification) (Lees et al. 2008).

Η υποβάθμιση των κέντρων στην εποχή της βιομηχανικής ανάπτυξης και η αναβάθμισή τους στη μεταβιομηχανική εποχή αναφέρονται ουσιαστικά στην ιδιαίτερη ιστορική διαδρομή της βιομηχανικής πόλης του Αγγλόφωνου κόσμου και στις πολιτικές επιλογές που ήταν κυρίαρχες κατά την εποχή της αποβιομηχάνισης. Το πρότυπο αυτό, που συχνά η διεθνής βιβλιογραφία παρουσιάζει ως οικουμενικό, δεν χαρακτηρίζει τις εξελίξεις στις περισσότερες περιοχές του πλανήτη. Στην ηπειρωτική Ευρώπη αλλά και στο μεγαλύτερο τμήμα του κόσμου πλην των Αγγλόφωνων χωρών, οι κοινωνικές ελίτ δεν εγκατέλειψαν τις κεντρικές περιοχές των πόλεων την εποχή της βιομηχανικής ανάπτυξης. Φρόντισαν, αντίθετα, να εγκατασταθούν στην περιφέρεια των πόλεων τόσο οι βιομηχανικές δραστηριότητες, όσο και τα εργατικά στρώματα. Με την έννοια αυτή, στις περισσότερες πόλεις του κόσμου δεν υπήρξαν οι ιστορικές προϋποθέσεις της ριζικής υποβάθμισης, αρχικά, και τα περιθώρια μιας μαζικής και ευρείας κλίμακας αναβάθμισης του κέντρου των πόλεων. Στις περισσότερες πόλεις του πλανήτη, ο χώρος που απελευθέρωσαν οι βιομηχανικές χρήσεις ήταν σχετικά περιορισμένος, όπως και τα περιθώρια αύξησης της αξίας γης. Παράλληλα, σε πολλές περιοχές της Βόρεια και της Δυτική Ευρώπης, οι προνομιακές δομές και οι πολιτικές παραδόσεις δεν επέτρεψαν την αχαλίνωτα νεοφιλελεύθερη διαχείριση των κοινωνικών προβλημάτων όπως η ανεργία ή οι επιπτώσεις από τις διαδικασίες ανανέωσης του αστικού ιστού. Δεν είναι, συνεπώς, τυχαίο ότι στις περιοχές αυτές δεν υπήρξε μαζική έξοδος εργατικού δυναμικού, αλλά συντονισμένες προσπάθειες κοινωνικής προστασίας και επανένταξης στην απασχόληση. Επίσης, η ανάπτυξη κοινωνικά διαχωριστικών διαδικασιών, όπως ο εξευγενισμός, υπήρξε λιγότερο έντονη, καθώς στοχευμένες πολιτικές επέβαλαν μέτρα σε αντιδιαχωριστική κατεύθυνση. Ανάλογη ήταν η εικόνα και στις πόλεις της Ανατολικής Ασίας, όπου το αναπτυξιακό κράτος (developmental state) με τις πολύμορφα εξισωτικές πολι-

τικές του στο εσωτερικό της αγοράς εργασίας (Hill & Kim 2006, Hill & Fujita 2003), μείωσε σημαντικά τις συνέπειες της αποβιομηχάνισης, η οποία υπήρξε άλλωστε μικρότερης έκτασης στις χώρες της συγκεκριμένης περιοχής.

Όψιμη υποβάθμιση και προοπτικές αναβάθμισης του κέντρου της Αθήνας: Οι επιλογές των υψηλών και μεσαίων στρωμάτων και οι επιπτώσεις τους

Η ελληνική πόλη –και ειδικότερα η Αθήνα– ακολούθησε μάλλον το πρότυπο της ηπειρωτικής Ευρώπης, με την έννοια ότι το μεγαλύτερο τμήμα του κέντρου της εξακολούθησαν να καταλαμβάνουν λειτουργίες γοήτρου και θεσμοί εξουσίας, ενώ παράλληλα, αποτελούσε τόπο κατοικίας για τη μεγάλη πλειονότητα των υψηλών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών. Το πρότυπο αυτό άρχισε να αλλάζει για την Αθήνα από το μέσον της δεκαετίας του 1970. Κατά την περίοδο 1971-91 το κέντρο βάρους των υψηλών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών μετατοπίστηκε στην περιφέρεια, αφού από το 62% του συνόλου τους που κατοικούσε στον κεντρικό Δήμο το 1971, απέμεινε το 1991 μόνο το 27% (Πίνακας 1).

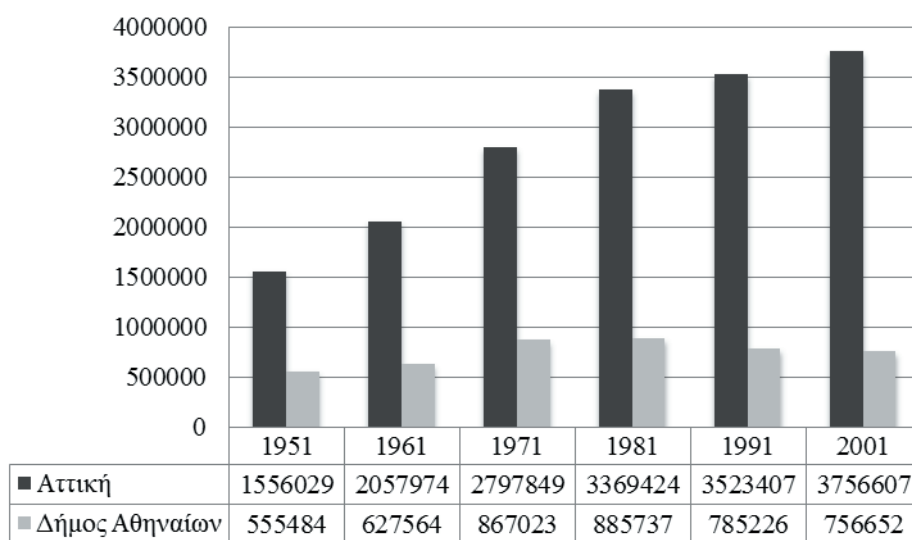
Η υποβάθμιση αυτή –με την έννοια της απαξίας με την οποία άρχισαν να αντιμετωπίζουν το κέντρο τα υψηλά και υψηλά-μεσαία στρώματα ως τόπο κατοικίας– δεν σημαίνει ότι, έστω και καθυστερημένα, η Αθήνα ακολούθησε το πρότυπο υποβάθμισης του κέντρου που χαρακτηρίζει τη βιομηχανική πόλη του Αγγλόφωνου κόσμου. Βασική διαφορά αποτελεί το γεγονός ότι αιτία της υποβάθμισης στην Αθήνα δεν υπήρξε η βιομηχανική δραστηριότητα, αλλά ο τρόπος με τον οποίο δομήθηκαν οι κεντρικές περιοχές κατοικίας, που επιδείνωσε ραγδαία τις συνθήκες κατοικίας, ενώ ρόλο καταλύτη έπαιξε και η εμφάνιση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης.

Παρακολουθώντας την εξέλιξη των βασικών κοινωνικοδημογραφικών μεγεθών του κεντρικού Δήμου της πόλης (Δήμος Αθηναίων) παρατηρούμε ότι η αύξηση του πληθυσμού ακολουθεί εν μέρει τη ραγδαία αύξηση του

συνολικού πληθυσμού της πόλης κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 και, μετά από σταθεροποίηση κατά τη δεκαετία του 1970, οδηγείται σε συρρίκνωση (Γράφημα 1).

Γράφημα 1

Πληθυσμιακή εξέλιξη της Αττικής και του Δήμου Αθηναίων 1951-2001

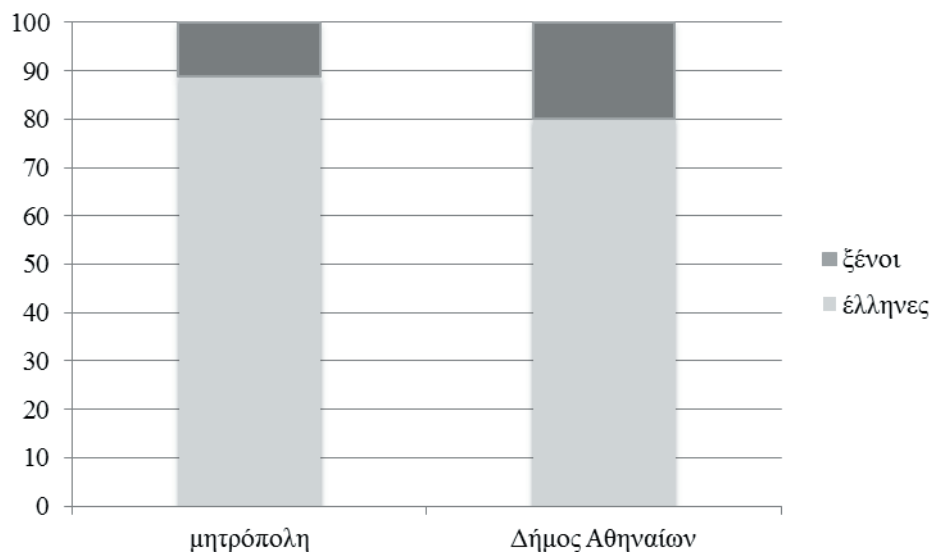

Πηγή δεδομένων: ΕΣΥΕ/ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές Πληθυσμού 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2001

Η συρρίκνωση που φαίνεται στο Γράφημα 1 είναι μεγαλύτερη αν εξετάσουμε τον γηγενή πληθυσμό. Η μείωση του συνολικού πληθυσμού του Δήμου Αθηναίων την περίοδο 1981-2001 ήταν περίπου 130.000 άτομα. Με δεδομένο ότι το ποσοστό των κατοίκων του που ήταν υπήκοοι άλλων χωρών ήταν 20% το 2001 (Γράφημα 2) και 2% το 1981, η συνολική μείωση των γηγενών κατοίκων του κατά την ίδια περίοδο ήταν 265.000 άτομα περίπου.

Γράφημα 2

Ποσοστιαία σύνθεση του πληθυσμού του Δήμου Αθηναίων και του συνόλου της μητροπολιτικής περιοχής με ελληνική και ξένη υπηκοότητα (2001)

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ (2005)

Από τα παραπάνω δεδομένα προκύπτει ότι το ευρύτερο κέντρο της Αθήνας χαρακτηρίστηκε κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα, αφενός, από πληθυσμιακή συρρίκνωση και, αφετέρου, από σημαντική εισροή ξένων υπηκόων και εκροή γηγενών.

Η μετατόπιση του πληθυσμιακού κέντρου βάρους προς την περιφέρεια – από το Γράφημα 1 προκύπτει ότι ο κεντρικός Δήμος αποτελούσε το 35,7% του πληθυσμού της μητρόπολης το 1951 και το 20,1% το 2001– δεν υπήρξε κοινωνικά ομοιογενής. Κατά την εικοσαετία 1971-91, την οποία δεν επηρέαζε η μεταναστευτική παρουσία, η απομάκρυνση διαφόρων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών από το κέντρο είχε πολύ διαφορετική μορφή (Πίνακας 1). Με τον όρο απομάκρυνση εννοώ ουσιαστικά τη μη επιλογή του κέντρου ως τόπου κατοικίας που περιλαμβάνει τόσο την κυριολεκτική απομά-

κρυνση/μετακόμιση από το κέντρο στην περιφέρεια, όσο και την επιλογή πρώτης εγκατάστασης νέων νοικοκυριών σε περιφερειακές περιοχές κατοικίας αντί του κέντρου.

Πίνακας 1

Ποσοστιαία κατανομή επιλεγμένων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών ανά κοινωνικό τύπο περιοχής κατοικίας (1971 και 1991)

	Κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία					
	Υψηλή		Μισθωτοί εργάτες		Σύνολο ΚΕΚ	
Κοινωνική φυσιογνωμία περιοχής κατοικίας ¹	1971	1991	1971	1991	1971	1991
Υψηλή (νέα περιοχή)	6,1	24,8	5,3	7,1	6,2	13,7
Υψηλή (παραδοσιακή)	3,9	5,4	0,3	0,2	0,5	1,3
Μεσαία	15,2	19,4	13,8	14,3	15,9	18,6
Εργατική (παραδοσιακή)	11,1	19,8	47,6	44,1	34,1	33,8
Εργατική (νέα)	1,4	3,1	11,4	15,8	7,3	8,8
Κέντρο (Δ. Αθηναίων)	62,2	27,4	21,6	18,5	35,4	23,6
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Maloutas (1997: 3)

¹ Πρόκειται για μια αδρή κατηγοριοποίηση των Δήμων και Κοινοτήτων του Λεκανοπεδίου Αττικής (πλην του Δήμου Αθηναίων που αποτελεί μια κατηγορία από μόνος του) ανάλογα με την κοινωνική τους σύνθεση και την τάση μεταβολής της την περίοδο 1971-1991. Οι παραδοσιακές υψηλές ή εργατικές περιοχές περιλαμβάνουν Δήμους και Κοινότητες που ήδη από το 1971 είχαν συγκροτημένη κοινωνική φυσιογνωμία με ανάλογο περιεχόμενο, όπως το Παλαιό Ψυχικό ή το Κερατσίνι αντίστοιχα. Νέες υψηλές ή εργατικές περιοχές χαρακτηρίστηκαν εκείνες όπου η συγκέντρωση υψηλών-μεσαίων ή εργατικών κατηγοριών αντίστοιχα, αλλά και η σημαντική αύξηση του πληθυσμού, υπήρξαν πιο πρόσφατες, όπως το Μαρούσι ή τα Άνω Λιόσια. Μεσαίες, τέλος, χαρακτηρίστηκαν εκείνες όπου η κοινωνική φυσιογνωμία, αλλά και ο πληθυσμός, δεν μεταβλήθηκαν σημαντικά κατά τη σχετική περίοδο, όπως η Δάφνη και η Καλλιθέα.

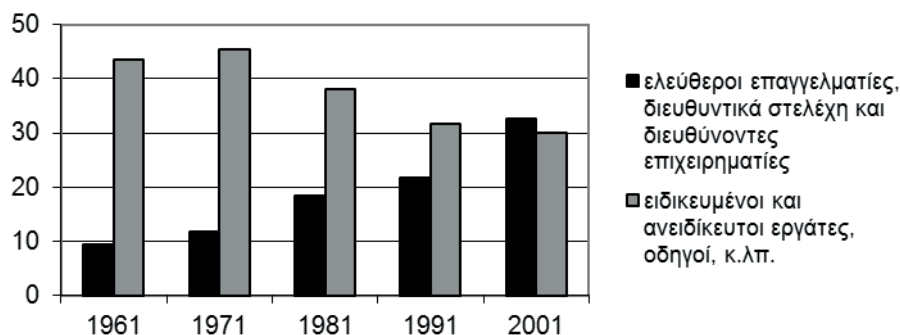
Από τον Πίνακα 1 προκύπτει ότι την περίοδο 1971-91 πραγματοποιείται σημαντική αναδιάταξη των βασικών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών στο χώρο της πόλης, ειδικά όσον αφορά τη διάσταση κέντρο-περιφέρεια. Εστιάζοντας στις μεγάλες ακραίες κατηγορίες των διευθυντικών στελεχών του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και των ελεύθερων επαγγελματιών, από τη μία, και των μισθωτών εργατών, από την άλλη, παρατηρούμε ότι οι αναδιατάξεις όσον αφορά τον τόπο κατοικίας τους είχαν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά. Οι πρώτες κατευθύνθηκαν κυρίως σε νέες περιφερειακές περιοχές υψηλής κοινωνικής φυσιогνωμίας, όπου τετραπλασίασαν την κατανομή τους (από 6,1% σε 24,8%) και στις οποίες αύξησαν το ειδικό τους βάρος σε σχέση με τις υπόλοιπες (από 6,1 προς 6,2 το 1971 σε 24,8 προς 13,7 το 1991). Στο τέλος της εικοσαετίας, οι υψηλές αυτές κατηγορίες κατοικούσαν σε ποσοστό 30,2% σε περιοχές υψηλής κοινωνικής φυσιогνωμίας εκτός κέντρου. Παράλληλα, αύξησαν σε μικρό βαθμό την κατανομή τους στις μεσαίες περιοχές και σε κάπως μεγαλύτερο στις εργατικές περιοχές, όπου ωστόσο η παρουσία τους παρέμεινε σχετικά περιορισμένη. Η σημαντικότερη ανακατάταξη των κατηγοριών αυτών αφορά το κέντρο, όπου το ποσοστό τους υποδιπλασιάστηκε. Συνεπώς, οι δύο σημαντικές παρατηρήσεις όσον αφορά τη χωρική ανακατάταξη των υψηλών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών στην Αθήνα κατά την περίοδο 1971-91 αφορούν την απομάκρυνση από το κέντρο και την προνομιακή εγκατάσταση σε περιφερειακές περιοχές κατοικίας υψηλής κοινωνικής φυσιогνωμίας.

Στον αντίποδα της κοινωνικοεπαγγελματικής ιεραρχίας, οι ανακατατάξεις για τους μισθωτούς εργάτες υπήρξαν πολύ μικρότερες. Η ανακατανομή τους στο χώρο της πόλης μάλλον περιόρισε τον κοινωνικό τους διαχωρισμό, με την έννοια ότι αυξήθηκε –έστω και ελαφρώς– το ποσοστό κατανομής τους σε περιοχές υψηλής και μεσαίας κοινωνικής φυσιогνωμίας και μειώθηκε στις παραδοσιακές εργατικές περιοχές. Εξαίρεση αποτέλεσαν οι νέες εργατικές περιοχές, όπου το ποσοστό των μισθωτών εργατών αυξήθηκε σημαντικά. Όσον αφορά το κέντρο, οι μισθωτοί εργάτες μείωσαν την ποσοστιαία κατανομή τους, αλλά σε πολύ περιορισμένο βαθμό.

Συνεπώς, η χωρική ανακατανομή υπέρ της περιφέρειας, όσον αφορά τον τόπο κατοικίας στην Αθήνα, οφείλεται πολύ περισσότερο στις υψηλές κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες που στράφηκαν σαφώς προς τα προάστια μετά το 1970. Η σημασία της στροφής αυτής γίνεται μεγαλύτερη αν συνυπολογίσουμε ότι το ειδικό βάρος των σχετικών κατηγοριών αυξήθηκε σημαντικά: ενώ το 1961 το ποσοστό του ανώτερου ταξικού πόλου ήταν τέσσερις φορές μικρότερο εκείνου των εργατών (ειδικευμένων και ανειδίκευτων), το 2001 είχε περίπου εξισωθεί (Γράφημα 3).

Γράφημα 3

Μεταβολή του ποσοστού βασικών κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών στον ενεργό πληθυσμό (1961-2001)

Πηγή δεδομένων: Λεοντίδου (1986: 97) για το 1961 έως και το 1981 και ΕΚΚΕ-ΕΣΣΥΕ (2005) για το 1991 και το 2001

Ανάλογη ήταν η κατάσταση και όσον αφορά τη δεκαετία του 1990. Τα γραφήματα 4α και 4β δείχνουν την τάση χωρικής αναδιάταξης δύο ακραίων κοινωνικών κατηγοριών μέσα στη δεκαετία αυτή, όσον αφορά τη χωροθέτηση σε τρεις ευρείες ζώνες και σε τρεις κοινωνικούς τύπους περιοχών στο εσωτερικό των ζωνών αυτών.

Σύμφωνα με το γράφημα 4α η αύξηση της παρουσίας της σχετικής κατηγορίας εντοπίζεται κυρίως σε περιοχές κατοικίας υψηλής κοινωνικής

φυσιογνωμίας στην προαστιακή ζώνη. Η κατηγορία αυτή, συνεπώς, δεν απομακρύνεται απλώς από το κέντρο, αλλά συμβάλλει με την επιλογή περιοχής κατοικίας της στη διεύρυνση του στεγαστικού διαχωρισμού. Για τους ανειδίκευτους εργάτες, η χωροθέτηση της αυξημένης παρουσίας τους το 2001 σε σχέση με το 1991 είναι πιο ισομερής, τόσο όσον αφορά τις γεωγραφικές ζώνες όσο και τους κοινωνικούς τύπους. Η σημαντικότερη παρατήρηση είναι ότι σημαντικό μέρος της αυξημένης τους παρουσίας εντοπίζεται στο κέντρο και, ειδικότερα, στις περιοχές μεσαίας και χαμηλής κοινωνικής φυσιογνωμίας.

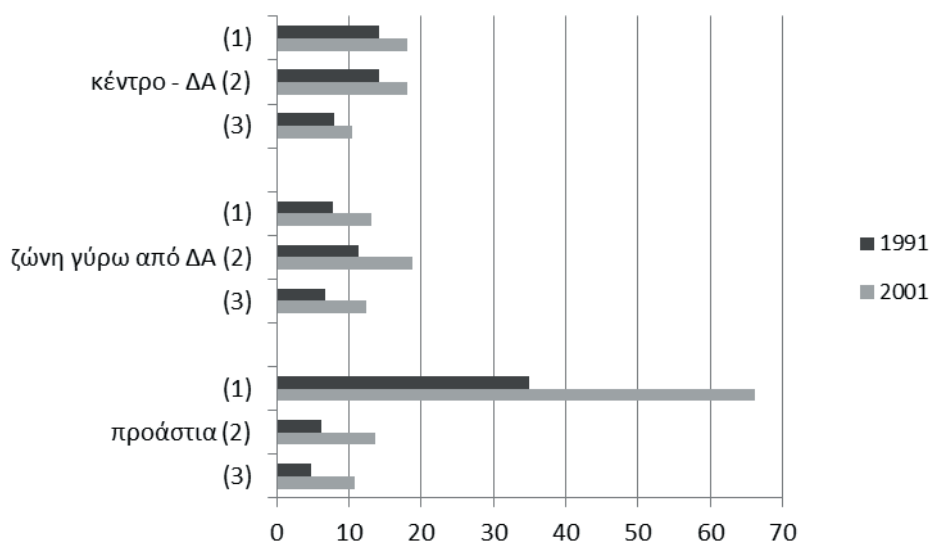
Η πιο πρόσφατη τάση όσον αφορά την επιλογή του κέντρου για κατοικία ή την απομάκρυνση από αυτό προκύπτει από επεξεργασία των δεδομένων της Απογραφής Πληθυσμού του 2001 που αφορούν εκείνους που το 1995 ζούσαν σε διαφορετικό Δήμο από εκείνον στον οποίο απογράφηκαν το 2001. Η επεξεργασία αυτή επέτρεψε τον εντοπισμό τόσο εκείνων που έφυγαν από το Δήμο, όσο και εκείνων που εισέρρευσαν μετά το 1995 (Γράφημα 5).

Από το γράφημα 5 προκύπτει, καταρχάς, ότι το ισοζύγιο εισροών-εκροών είναι αρνητικό για τις δύο υψηλές κατηγορίες και θετικό για τις δύο χαμηλές. Επιπλέον, φαίνεται ότι το θετικό ισοζύγιο για τις χαμηλές κατηγορίες τροφοδοτείται κυρίως από άτομα που προηγουμένως κατοικούσαν στο εξωτερικό, κάτι που σημαίνει ότι στην πλειονότητά τους είναι μετανάστες.

Γράφημα 4

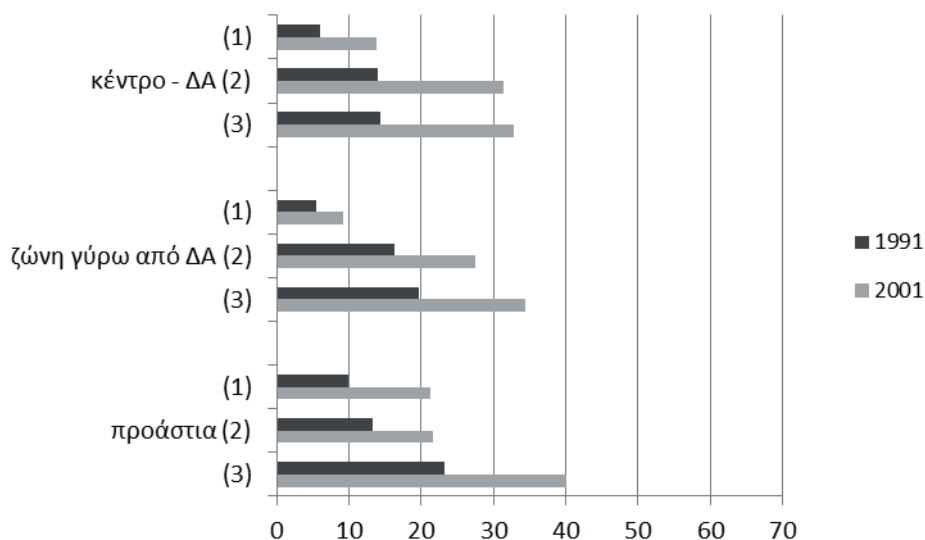
Κατανομή των μελών δύο κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών σε τρεις γεωγραφικές ζώνες (κέντρο, ζώνη γύρω από το κέντρο και προάστια) και σε τρεις κοινωνικούς τύπους περιοχών –υψηλών στρωμάτων (1), μεσαίων (2) και χαμηλών (3)²– 1991 και 2001 (χιλιάδες)

α) Μεγάλοι εργοδότες, μάντζερ και εξειδικευμένοι επαγγελματίες

² Ο κοινωνικός τύπος των περιοχών κατοικίας στην προκειμένη περίπτωση διαπιστώθηκε με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια, σε σύγκριση με όσα αφορούν προηγούμενη περίοδο (1971-1991) και αποτυπώθηκαν στον πίνακα 1. Τα αναλυτικά δεδομένα από τις Απογραφές του 1991 και του 2001 επέτρεψαν, αφενός, η γεωγραφική ανάλυση να γίνει σε επίπεδο Απογραφικού Τομέα (μικρή χωρική μονάδα που περιλαμβάνει περιορισμένο αριθμό οικοδομικών τετραγώνων και πληθυσμό της τάξης των 700 ατόμων περίπου). Αφετέρου, επέτρεψαν την επεξεργασία της κοινωνικής φυσιογνωμίας των περιοχών κατοικίας με βάση πολύ αναλυτικότερες κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες. Οι περιοχές τύπου (1), (2) και (3) αποτελούνται, συνεπώς, από χωρικά ασυνεχή σύνολα Απογραφικών Τομέων των οποίων η κοινωνική φυσιογνωμία συγκλίνει περισσότερο προς τις υψηλές, μεσαίες ή τις χαμηλές κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες αντίστοιχα. Μια σχετικώς πιο λεπτομερής χαρτογράφηση –σε πέντε κοινωνικούς τύπους– της κοινωνικής φυσιογνωμίας των περιοχών κατοικίας στην Αθήνα εμφανίζεται στο χάρτη 1.

β) Ανειδίκευτοι εργάτες

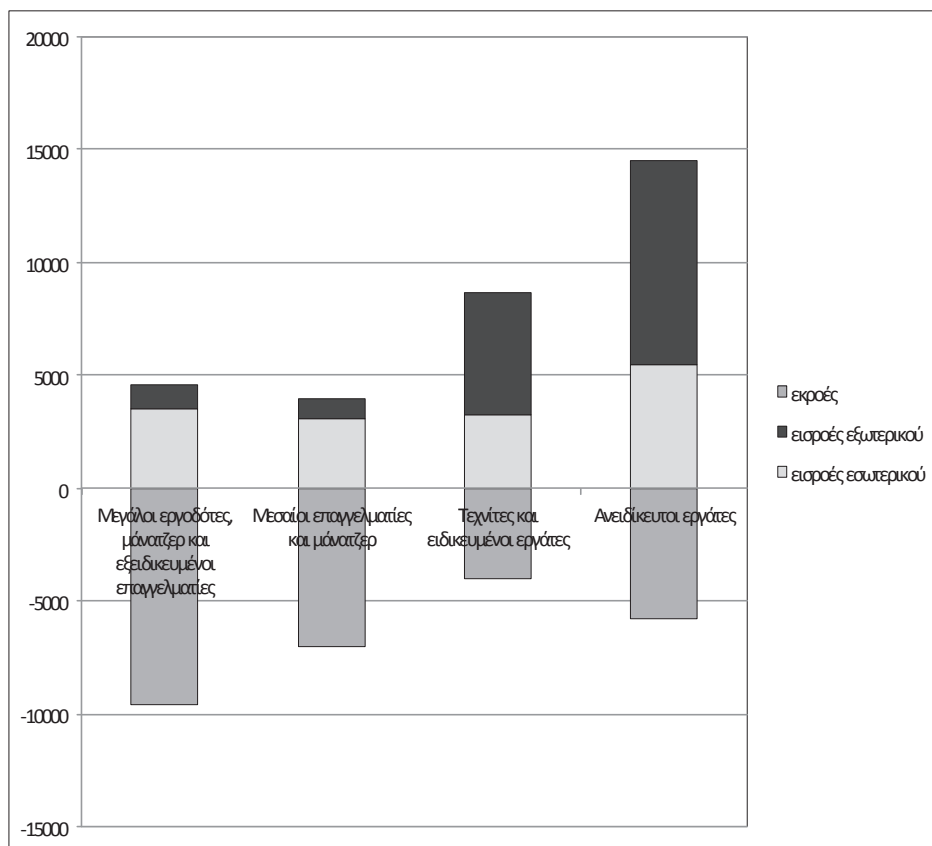

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ (2005)

Η τάση, συνεπώς, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 εξακολουθούσε να είναι η απομάκρυνση από το κέντρο των υψηλών και υψηλών-μεσαίων κατηγοριών και, αντίθετα, η διεύρυνση της παρουσίας χαμηλότερων κοινωνικοεπαγγελματικών στρωμάτων. Το μέγεθος των μεταβολών, ωστόσο, ήταν περιορισμένο σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό του Δήμου, κάτι που μειώνει τις επιπτώσεις στην κοινωνική δομή του. Ο εντοπισμός της τάσης αυτής έχει, ίσως, περισσότερο ενδιαφέρον όσον αφορά τη διάψευση της αντίθετης τάσης –μιας υποτιθέμενης «επιστροφής» στο κέντρο– (Μαλούτας & Αλεξανδρή 2009). Η διάψευση αφορά, βεβαίως, την περίοδο μέχρι το 2001 την οποία καλύπτουν τα σχετικά δεδομένα. Η Απογραφή του 2011 θα αποκαλύψει νεώτερες τάσεις, αλλά η εκτίμησή μου είναι ότι δεν υπήρξαν σημαντικές ανατροπές.

Γράφημα 5

Αριθμός κατοίκων που εισέρρευσαν στο Δήμο Αθηναίων μετά το 1995 ανάλογα με την κοινωνικοεπαγγελματική κατηγορία* και τη γεωγραφική προέλευση και αριθμός κατοίκων που μετακόμισαν σε άλλο Δήμο κατά την ίδια περίοδο**

*επιλογή τεσσάρων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών

**διάκριση μεταξύ προηγούμενου τύπου κατοικίας στο εσωτερικό της χώρας και το εξωτερικό

Πηγή δεδομένων: ΕΚΚΕ-ΕΣΥΕ (2005)

Μέσα από τις διαδικασίες που συνοπτικά περιγράφηκαν προηγουμένως, η κοινωνική φυσιογνωμία των περιοχών κατοικίας στην Αθήνα το 2001 (Χάρτης 1) εμφανίζει το κέντρο της πόλης –τον κεντρικό Δήμο– να μην αποτελεί πλέον βασικό πυρήνα συγκέντρωσης των υψηλών και υψηλών-

μεσαίων κοινωνικοεπαγγελματικών κατηγοριών, αλλά μια ευρεία περιοχή με έντονη εσωτερική κοινωνική διαφοροποίηση. Είναι χαρακτηριστικό, άλλωστε, ότι το σύνολο των Απογραφικών Τομέων του τύπου «μικτές και κοινωνικά πολωμένες περιοχές» –τομείς με συνύπαρξη υψηλών και χαμηλών κατηγοριών– χωροθετείται στο Δήμο Αθηναίων.

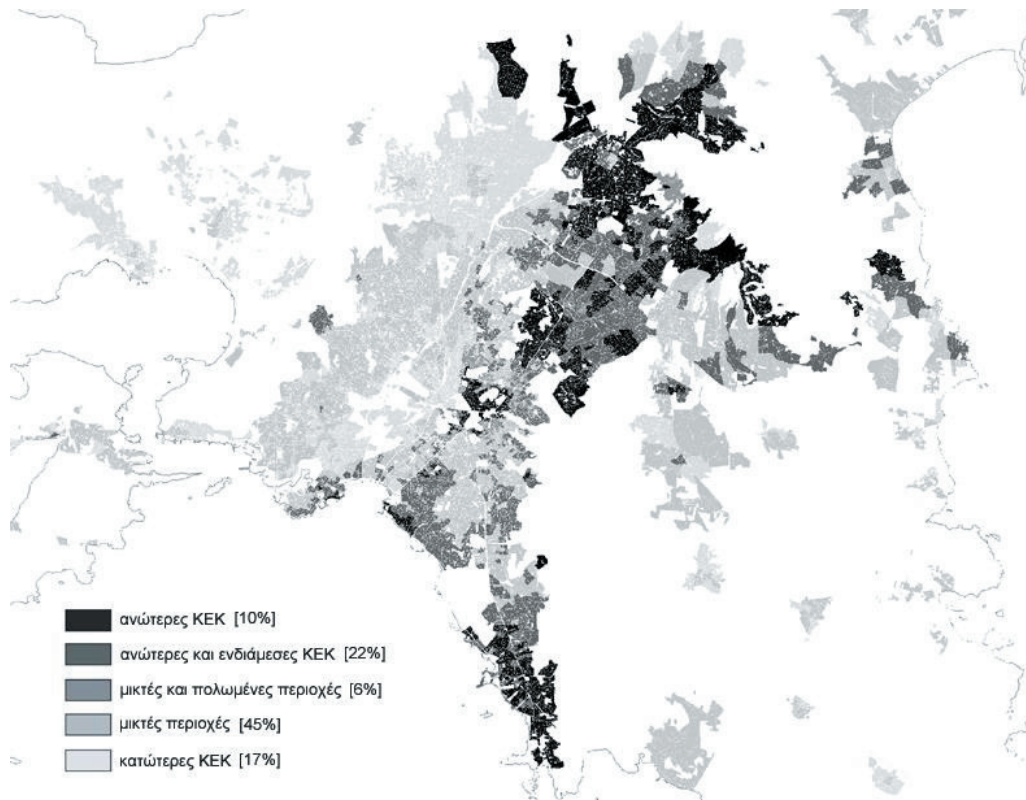
Τα αίτια της υποβάθμισης του κέντρου και η επιδιωκόμενη αναβάθμιση

Συνοψίζοντας όσα παρουσιάστηκαν ως εδώ, το κέντρο της Αθήνας δεν υποβαθμίστηκε ούτε και εγκαταλήφθηκε από τα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα λόγω της συσσώρευσης βιομηχανικών δραστηριοτήτων και εργατικών στρωμάτων – όπως στο κλασικό υπόδειγμα υποβάθμισης του κέντρου των βιομηχανικών πόλεων– αλλά για διαφορετικούς λόγους. Η υποβάθμισή του χρονολογείται από το μέσο της δεκαετίας του 1970 και συνδέεται με το σωρευτικό αποτέλεσμα της αντιπαροχής και τη ραγδαία αύξηση της χρήσης ιδιωτικών αυτοκινήτων.

Η αντιπαροχή οδήγησε σε σημαντική αύξηση της πυκνότητας δόμησης, ιδιαίτερα στις περιοχές γύρω από το κέντρο. Μόνο κατά τη δεκαετία του 1960 ο πληθυσμός του Δήμου Αθηναίων αυξήθηκε κατά 50% (Μαλούτας 2000: 29) υποβαθμίζοντας σημαντικά τις συνθήκες διαβίωσης στις κεντρικές περιοχές της πόλης. Στο τέλος της δεκαετίας αυτής, ο ρυθμός οικοδόμησης εντάθηκε ακόμη περισσότερο με το Νόμο 395/1968 που αύξησε το συντελεστή δόμησης κατά 20% χωρίς καμία υποχρέωση από την πλευρά των ευεργετούμενων. Η υποβάθμιση του κέντρου εντάθηκε από την απουσία νέων υποδομών που θα υποστήριζαν τη σημαντική αύξηση και πύκνωση του πληθυσμού και θα εξυπηρετούσαν / διευθετούσαν τα νέα προβλήματα που έθετε η μεγάλη αύξηση του όγκου των ιδιωτικών αυτοκινήτων.

Χάρτης 1

**Κοινωνική φυσιογνωμία των περιοχών κατοικίας στην Αθήνα³ σε επίπεδο
Απογραφικού Τομέα (2001)**

Πηγή: Maloutas (2007: 753)

Η υποβάθμιση του κέντρου της Αθήνας ήταν το αποτέλεσμα πολιτικών για την οικοδόμηση που δεν επικεντρώθηκαν ποτέ στις πολεοδομικές επιπτώσεις, καθώς το ενδιαφέρον και οι στόχοι τους αφορούσαν την

³ Η διάκριση των Απογραφικών Τομέων του χάρτη 1 βασίστηκε σε ένα συνδυασμό πολυμεταβλητών στατιστικών αναλύσεων του κοινωνικού τους περιεχομένου που περιγράφεται αναλυτικά στο Maloutas (2007: 751-754).

περιστασιακή αναθέρμανση της οικονομίας μέσω της οικοδομής και την αποκόμιση πολιτικού οφέλους από την παροχή προσόδων σε διάφορες κοινωνικές ομάδες (Οικονόμου 1988). Οι πρόσοδοι αυτές αφορούσαν δημόσιο κεφάλαιο (με τη μορφή φοροαπαλλαγών και δωρεάν αύξησης συντελεστών) και κατευθύνθηκαν κυρίως σε σχετικώς εύπορα στρώματα, αφού ωφέλησαν πρωτίστως τους ιδιοκτήτες γης ανάλογα με την επιφάνεια και την αξία που κατείχε ο καθένας. Ωστόσο, λόγω της σημαντικής κατάτμησης της ιδιοκτησίας γης, οι σχετικές πρόσοδοι διαχύθηκαν κοινωνικά σε σημαντικό βαθμό. Παράλληλα, ο εξαιρετικά μεγάλος όγκος της παραγωγής νέων κατοικιών με το σύστημα της αντιπαροχής προσέφερε φθηνά και, συνεπώς, προσιτά διαμερίσματα σε μεγάλο τμήμα της ζήτησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1950 η Αθήνα διέθετε περίπου 1.000 κτήρια πέντε ορόφων και άνω, ενώ το 1980 προστέθηκαν άλλες 34.000 (Maloutas & Karadimitriou 2001).

Με την έννοια αυτή, η υποβάθμιση του κέντρου της πόλης οφείλεται στον συνδυασμό πολιτικών που ευνόησαν την αλόγιστη δόμηση χωρίς πολεοδομικά κριτήρια και αντίβαρα και της ιδιωτικής εκμετάλλευσης των ευκαιριών πλουτισμού που προσφέρθηκαν χωρίς επίγνωση του σωρευτικού τους αποτελέσματος. Σημαντικό μέρος των εύπορων στρωμάτων της πόλης επωφελήθηκε από τη διαδικασία της αντιπαροχής και, όταν τα αρνητικά της αποτελέσματα άρχισαν να γίνονται εμφανή, επέλεξαν την ιδιωτική στρατηγική της μετεγκατάστασης στα προάστια. Το κενό που αρχικά δημιουργήθηκε, οδήγησε στην αχρηστία πολλών κατοικιών, ιδιαίτερα των μικρών διαμερισμάτων, που η πυκνοδόμηση είχε καταστήσει περισσότερο προβληματικά, στους χαμηλούς ορόφους και τα ημιυπόγεια.

Αυτό το υποβαθμισμένο οικιστικό απόθεμα βρήκε νέους χρήστες αρκετά χρόνια αργότερα. Οι μετανάστες που εμφανίστηκαν στην αρχή της δεκαετίας του 1990 κατευθύνθηκαν εκεί, δεδομένης της απουσίας μεταναστευτικής και στεγαστικής πολιτικής που δεν τους προσέφερε άλλες λύσεις. Η ύπαρξη αυτού του οικιστικού αποθέματος αποτελεί βασική αιτία της σημαντικά μεγαλύτερης συγκέντρωσης των μεταναστευτικών ομάδων στο

κέντρο της πόλης, σε σχέση με τις περιοχές κατοικίας χαμηλής κοινωνικής φυσιογνωμίας στην περιφέρεια, όπου το απόθεμα κατοικιών προς ενοικίαση είναι περιορισμένο.

Συνεπώς, η διαδικασία υποβάθμισης του κέντρου της Αθήνας ξεκίνησε πολύ πριν οι μετανάστες, οι άστεγοι και οι χρήστες ουσιών εμφανιστούν στην πόλη και αρχίσει να τους αποδίδεται ευθύνη για την κατάστασή του. Οι μετανάστες και άλλες ευάλωτες κοινωνικές και οικονομικά αδύναμες ομάδες κατευθύνθηκαν στο κέντρο λόγω της προηγούμενης υποβάθμισής του, που το καθιστούσε προσιτό ως περιοχή κατοικίας.

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 το κέντρο έγινε δέκτης σημαντικών επενδύσεων και έδειξε τις δυνατότητες και την προοπτική να αναβαθμιστεί. Οι επενδύσεις όμως αυτές δεν έγιναν σε συνδυασμό με μια μακροπρόθεσμη και συντεταγμένη στρατηγική για την πόλη και το κέντρο της, αλλά με το βραχυπρόθεσμο και αποκλειστικό στόχο της ανάληψης και της επιτυχούς εκτέλεσης των Αγώνων. Έτσι, οι μεγάλες επενδύσεις στις συγκοινωνιακές υποδομές αφέθηκαν – όπως η αντιπαροχή μερικές δεκαετίες πριν– να λειτουργήσουν υπέρ των ιδιοκτητών γης που έτυχε να βρίσκονται στις κατάλληλες θέσεις. Η υπεραξία που δημιουργήθηκε από τις επενδύσεις αυτές και εκφράστηκε μέσω των αξιών γης δεν επιδιώχθηκε να λειτουργήσει για το κοινωνικό σύνολο και την πόλη, αλλά μοιράστηκε δωρεάν στους ιδιοκτήτες γης που επωφελήθηκαν. Επιπλέον, η απότομη παύση επενδύσεων στην πόλη μετά τους Αγώνες και η διάψευση των ανεδαφικών ελπίδων για την ώθηση που θα έδιναν σε διάφορους τομείς, όπως ο τουρισμός, έφεραν απογοήτευση και εγκατάλειψη, που εικονογραφείται και από την κατάσταση των Ολυμπιακών Ακινήτων.

Ο λόγος για την υποβάθμιση του κέντρου της πόλης συνδέεται συνεπώς με αυτήν την απογοήτευση πολλών επενδυτών –και δυνάμει επενδυτών– σε ένα αναβαθμισμένο και προσοδοφόρο κέντρο, το οποίο η περίοδος προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων έδωσε την εντύπωση ότι ήταν εφικτό. Από την άλλη πλευρά, η λύση των σύνθετων προβλημάτων που χωροθετούνται στο κέντρο δεν ταυτίζεται με τις βλέψεις και τα οράματα των απογο-

ητευμένων επενδυτών, πολλοί από τους οποίους επιδιώκουν μια επικερδή επένδυση που θα προέκυπτε σχετικώς ανέξοδα, για μια ακόμη φορά, από μια μεγάλη δημόσια επένδυση. Η λύση σε πνεύμα κοινωνικής δικαιοσύνης και συνοχής χρειάζεται πολλά περισσότερα από το δίπτυχο ωραιοποίηση και αστυνόμευση, που επαρκεί για την εκπλήρωση του οράματος πολλών υποψήφιων επενδυτών. Με δεδομένους τους οικονομικούς περιορισμούς της σημερινής συγκυρίας, η προοπτική αναβάθμισης του κέντρου της Αθήνας καθίσταται όχι μόνο δυσκολότερη, αλλά και κοινωνικά αμφίσημη και ίσως επικίνδυνη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- EKKE/ΕΣΥΕ, 2005, *Πανόραμα Απογραφικών Δεδομένων 1991-2001*. Εφαρμογή διαχείρισης και επεξεργασίας δεδομένων, Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- ΕΣΥΕ/ΕΛΣΤΑΤ, *Απογραφές Πληθυσμού 1951, 1961, 1971, 1981*, πρόσβαση στο http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862.
- Hill R.C., Fujita K., 2003, «The nested city: introduction», *Urban Studies*, 40 (2), pp. 207-217.
- Hill R.C., Kim J.W., 2000, «Global cities and developmental states», *Urban Studies*, 37 (12), pp. 2167-2198.
- Knox P., Pinch S., 2009, *Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων*, Αθήνα, Σαββάλας.
- Lees A., 1985, *Cities perceived. Urban society in European and American thought, 1820-1940*, Manchester, Manchester University Press.
- Lees L., Slater T., Wyly E., 2008, *Gentrification*, London, Routledge.
- Λεοντίδου Λ., 1986, «Αναζητώντας τη χαμένη εργασία: Η κοινωνιολογία των πόλεων στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 60, σσ. 72-109.

- Μαλούτας Θ., 2000, «Αστική μεγέθυνση και κυρίαρχοι τρόποι στέγασης στη μεταπολεμική Αθήνα», στο Θ. Μαλούτας, (επιμ.) *Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδας*, Αθήνα-Βόλος, ΕΚΚΕ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ. 28-29.
- Μαλούτας Θ., Αλεξανδρή Γ., 2009, «Αστικές αναπλάσεις και μεταβολές των κοινωνικών δομών στο κέντρο της Αθήνας στη στροφή του αιώνα», στο *25 κείμενα για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη του χώρου*, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σσ. 295-333.
- Maloutas T., Karadimitriou N., 2001, «Vertical social differentiation in Athens. Alternative or complement to urban segregation?», *International Journal of Urban and Regional Research*, 25 (4), pp. 699-716.
- Maloutas T., 1997, «La ségrégation sociale à Athènes», *Mappemonde*, 4 (97), pp. 1-4.
- Maloutas T., 2007, «Segregation, social polarisation and inequality in Athens during the 1990s: Theoretical expectations and contextual difference», *International Journal of Urban and Regional Research*, 31 (4), pp. 733-758.
- Οικονόμου Δ., 1988, «Σύστημα γης και κατοικίας στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο Θ. Μαλούτας και Δ. Οικονόμου, *Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Χωρικές και τομεακές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Εξάντας, σσ. 57-113.
- Souliotis N., Sayas I., Maloutas T., forthcoming, «Mega-projects, neoliberalization and state capacities: assessing the medium-term impact of the 2004 Olympic Games on Athenian urban policies», *Environment and Planning C*.
- Zukin S., 1995, *The cultures of cities*, Oxford, Blackwell.